

Бојана Милосављевић (Београд)

Форме извињења у формалном и неформалном стилу комуникације

Кључне речи:

форме извињења, говорни чин извињења, формални и неформални стили комуникације, учтивост, српски језик.

У раду се на материјалу формалног и неформалног стила комуникације пописују и описују форме извињења у српском језику. У уводном делу рада говорни чин извињења дефинисан је према Серловим конститутивним правилима, а потом су форме којима се реализује описане на лексичко-синтаксичком и семантичко-прагматичком плану. Анализом је утврђено да је најчесталија форма извињења у српском језику императивна форма *извини(те)*, и утврђено је да извињење поред своје примарне комуникативне функције има и секундарну, фатичку функцију.

1. *Форме извињења* се у процесу употребе језика не стварају, већ само репродукују у готовом облику и употребљавају у типизираним ситуацијама. Њима се, као формама учтивости, успоставља сараднички однос са саговорником. У форме учтивости убрајају се и *форме захваљивања, честитицање, форме за изражавање молбе, саучешћа* и сл.).

Форме учтивости углавном се не описују ни у граматицама ни у речницима, а

потребно их је систематски описати како би се употпунио опис савременог српског језика. Стога је циљ овога рада представити форме извињења које се јављају у формалном и неформалном стилу комуникације и описати их са лексичко-синтаксичког и семантичко-прагматичког аспекта.

1.1. Говорни чин *извињења*, према Серловој класификацији говорних чинова, припада експресивима. Под експреси-

Стил 2007

вима Серл подразумева оне говорне чинове којима се исказују позитивна осећања говорника према комуникативној ситуацији, а то су: *извињење, захваљивање, саучешће, сажалење, честитицање, њоздрављање, њохвале и комјлиментии* (в. Поповић 2000: 158).

1.2. Говорним чином *извињења* говорник исказује адресату жаљење или кајање због нарушене комуникативне ситуације. Тиме говорник подразумева да се успоставља сараднички однос са саговорником, који је вербално или невербално повређен, али то не значи нужно да говорник изражава и жељу да поправи нарушену комуникативну равнотежу.

Према овако дефинисаном говорном чину *извињења* могу се издвојити компоненте његове прагматичке структуре, које уједно представљају и Серлова конститутивна правила¹ неопходна за реализацију говорних чинова. То су следеће прагматичке компоненте, односно правила (в. Поповић 2000: 177):

1. Чин, вербални или невербални, који је говорник извршио (*йравило исказној садржаја*).
2. Чин се лоше одразио на адресата и нарушена је комуникативна ситуација (*йријремно йравило*).

3. Говорник осећа жаљење због тога (*йравило искреностии*).

4. Говорник изражава жаљење и кајање због начињене штете адресату и нарушене комуникативне равнотеже (*суштинско йравило*).

Последња два правила (*йравило искреностии* и *суштинско йравило*) представљају, заправо, једно правило². Врло је тешко говорити о искреним извињењима јер извињења као и други експресиви нису мерљиве категорије и подложне провери и оцени. У одређеним комуникативним ситуацијама експресивни говорни чинови се јављају као аутоматизована реакција, па не представљају вербализацију искрене емоције и израз слободне воље говорника да тако реагује, већ конвенционални начин опхођења. Стога се у литератури не говори о искрености реалних намера, него о искрености исказаног, тј. о интензитету исказаног извињења (в. Поповић 2000: 176). Овде бисмо истакли и то да не сматрамо да свако извињење представља само аутоматизовани ритуални чин, већ сматрамо да су многа извињења израз искрене емоције.

1.3. У зависности од комуникативне ситуације и степена нарушавања комуникативне равнотеже користе се различите

1) Будући да је полазна основа Серловог учења 'говорити неки језик значи изводити чинове у складу са правилима', он истиче да се „семантичка структура језика може сматрати конвенционалном реализацијом низа скупова основних *конститутивних йравила* (истакла Б. М.) и да су говорни чинови, чинови који се одликују тиме што се изводе изрицањем израза у складу са овим скуповима конститутивних правила“ (Серл 1991: 87–88). Тако Серл издваја четири врсте конститутивних правила:

1. правило исказног садржаја
 2. припремно правило
 3. правило искренности и
 4. суштинско (есенцијално) правило.
- 2) Говорећи о структури говорних чинова и прагматичким правилима за говорни чин *захваљивања*, као једном из групе експресива, Серл каже: „Суштинско и правило искренности се донекле поклапају. Захваљивање је само изражавање захвалности на начин на који обећање, на пример, није само изражавање намере“ (Серл 1991: 127).

форме извињења, које се могу класификовати у три групе: (1) форме којима се исказује илокуција, (2) форме којима се објашњава или оправдава настала комуникативна ситуација и (3) форме којима говорник преузима одговорност³. У оквиру форми којима се исказује илокуција издвојили бисмо: 1) форме оријентисане према говорнику⁴: изрази којима се изражава извињење, као што је израз *извињавам се* и изрази жаљења, као што је израз *жао ми је* и 2) форме оријентисане према адресату којима се тражи 'опроштај', а то су *извиниће, ојпроститиће, њардон, не замериће* и др.

Како би извињење деловало искреније и убедљивије, у комуникацији се, уз форме којима се исказује илокуција, јављају и друга два наведена типа форми извињења.

О формама извињења говориће се у оквиру писаног, односно говореног језика формалног и неформалног стила.

2. *Писани језик формалној стили.* Извињења у формалном стилу јављају се пре свега у оквиру јавних, отворених писама, затим у оквиру пословне преписке и сл. За разлику од молбе, која постоји као утврђена форма пословне преписке, извињење као таква стандардизована форма не постоји. Међутим, иако форма извињења није унапред одређена, могу се издвојити основне карактеристике фор-

малног писаног извињења, и то пре свега у погледу исказивања илокуције.

2.1. Од илокутивних форми за извињење у писаној формалној комуникацији користе се у већини случајева форме оријентисане према говорнику, а као основна илокутивна форма издваја се експлицитни перформативни исказ *извињавам(о) се*:

- (1) (Ненамеран пропуст)

У тексту под насловом „Општа бежанија из школе“ објављеном у нашем листу 19. јуна 2005. године на страни 11 наведен је, без икакве тенденциозности, податак о изостанцима ученика Пољопривредне школе из Ваљева.

С обзиром на тип рубрике (И то се догађа) коју карактерише такозвана новинарска „компресија“, изоставили смо разврставање на оправдане и неоправдане изостанке.

Заправо, од 38 000 укупног броја изостанака, ученици ове школе су у тек пет процената неоправдано били одсутни са часова.

Извињавамо се због овог ненамерног пропуста колективу Пољопривредне школе и ученицима. (Пол.)

Форма извињавам се често се јавља без интензификатора, што указује на то да је

- 3) Ове три групе форми извињења издвојили су Блум-Кулка и њени сарадници у оквиру пројекта *Међукултурна истраживања реализације говорних чинова* (Cross-cultural study of speech act realization patterns), чији је циљ био да се упореде језичке реализације говорног чина *молбе* и говорног чина *извињења* у различитим језицима и утврде сличности и разлике између изворних и неизворних говорника (в. Сушчињска 1999: 1055–1056).
- 4) Поделу форми на форме оријентисане према говорнику („ја“ форме) и форме оријентисане према саговорнику („ти“ форме) преузели смо од Формановске (уп. Формановска 1987: 38–41).

у српском језику ова форма сама по себи довољно јако илокутивно средство.

2.2. Уколико је извињење упућено широј јавности, ради бољег информисања других о томе ко се извињава, говорник именује себе:

- (2) Обавештење истраживачима са пројекта основних истраживања у вези уплата за месец јун

Министарство науке и заштите животне средине се извињава истраживачима на пројектима основних истраживања који до данас нису примили средства за реализацију пројекта за месец јун...

Још једном се извињавамо свим оним истраживачима који су овим оштећени. (и)

Да није у питању посредно извињење и квазиперформатив⁵, потврђује и експлицитно-перформативни исказ након пропозицијског садржаја још једном се извињавамо, који је у функцији интензификатора.

2.3. Будући да су за формални стил карактеристичне перифрастичне конструкције, односно декомпоновани предикати, и за извињење у писаној формалној комуникацији користе се изрази типа упућујем(о) извињење, дугујем(о) извињење:

- (3) Извињавам се због грешке у корацима [...] која се појавила на овој страници, онемогућивши вам да слушате емисије... Овом приликом *ућујем вам искрено извињење, уз понуду најновије емисије. (и)*

- (4) Али вратимо се монументалној књизи академика Дејана Медаковића, коју сам ја овим приказом не мало окрњио, оштетио, осиромашио, те *дугујем извињење* и аутору и вама, слушаоцима. (и)

2.4. Ради исказивања личнијег, искрењег, а не формалног извињења, у комуникацији и једног и другог стила користи се форма *жао ми је*:

- (5) Обавештавамо Вас да је време одржавања овогодишњег Научног састанка померено [...] *Веома нам је жао* што смо због попуњености хотелских капацитета у време одржавања вропског спортског првенства, приморани да ову измену извршимо. (н. к.)

- (6) *Мени је уистину жао* што у Бранковом колу нећу моћи учествовати. Немам готових радова. (А. п.)

2.5. Уз форму *жао ми је* јављају се и интензификатори типа *јако, много, веома, неизмерно, уистину* и сл.

Највећи степен учтивости изражава се извињењима у форми молбе:

- (7) *Молим Вас да ми ојроситије* што Вас злоупотребљавајући Ваше пријатељство замучих. (А. п.)

2.6. Илокутивне форме оријентисане према адресату (*извиније, ојроситије, њардон, не замерије*) ређе се јављају у писаној формалној комуникацији. Уколико

5) Квазиперформатив се одликује одсуством непосредног контакта говорника и саговорника, тј. одсуством комуникације лицем у лице, тако да се између њих јавља посредник, уп. *Мајка Вам захваљује за књију* (Кустова и Падучева: 30).

се и јаве, углавном су то форме *извини(ће)*.
Њима се формални стил снижава:

- (8) *Извиниће*, мили Андрићу, што Вас мучим овим и женира ме јако, али не видим никог ближег од Вас, т. ј. никог од кога би ме мање женирало. (А. П.)

2.7. Писана формална извињења, поред илокутивних форми, садрже и форме којима се објашњава настала ситуација, и тиме посредно прихвата одговорност. Информативност таквих објашњења зависи не само од степена кривице него и од адресата и од доступности јавности. Уколико је извињење упућено већем броју адресата, и доступно је широј јавности, таква извињења вербализују све прагматичке компоненте извињења: адресата и адресанта, начињену грешку, разлоге који су довели до тога, исправку и изражавање жаљења због настале ситуације и др. (в. пр. 1). У супротном, пропозицијски део извињења, као и додатна објашњења која представљају „метасемантички коментар“ (Половина 1993: 110), представљају пресупозицију.

3. *Говорени језик формалној сцили.* У формалној усменој комуникацији најчешће се употребљавају форме које су оријентисане према адресату, и то нарочито форма *извини(ће)*. Императивни карактер свих форми оријентисаних према адресату (*извини(ће)* *ојросиће(ће)*), *не замери(ће)* *ми*, *не узми(ће)* *ми* за зло, *ћардон*) указује на то да се овим формама директно од адресата тражи да одређени чин, вербални или невербални, занемари, пренебрегне, не узме у обзир:

- (9) (тужилац судији)

Дакле, молим вас, *извиниће*.
[...] Признајем, одмах признајем, мало сам дужи био. (С. З.)

- (10) (професорка студенткињи)
А: Добро. *Извиниће* што сам вас прекинула. Наставите. (Н. К.)

3.1. Форма *ојросиће(ће)* има већу илокутивну снагу, и учтивија је од форме *извини(ће)* јер се њоме, поред жеље да се одређени чин и нарушена ситуација занемаре, изражава и молба за праштањем:

- (11) (водителка госту)
А: Са њом [Флоренс Артман] сте ишли на море у Макарку?
Б: Не, нисам ишао на море [...] из млађих дана пријатељ.
А: Она је много млађа од вас.
Ојросиће што примећујем. (ТВ)
- (12) (службеник у банци клијенту)
Ојросиће, можда ћу бити индискретан, а колику суму улажете? (Н. К.)

3.2. Формама *не замери(ће)* *ми*, *не узми(ће)* *ми* за зло најексплицитније се од свих императивних форми извињења изражава говорникова жеља да се занемари нарушавање ситуације:

- (13) (водителка гледаоцима)
Ако сам погрешила, *немојте* *ми* узети за зло. (ТВ)

3.3. Иако је *ћардон* позајмљена форма извињења, формом *ћардон* говорници српског језика се често извињавају, али је њена функција ситуационо ограничена. Према нашем корпусу, форма *ћардон* се углавном јавља при физичком контакту, или као сигнализатор да ће до њега доћи,

као и при омашкама у говору, лапсусима. Извињења са формом *ћаргон* немају пропозицијски део, јер пропозиција подразумева конкретну ситуацију:

214

- (14) (у аутобусу старија жена млађој жени која јој је препречила пут ка излазу)
Пардон (н. к.)
- (15) (продавачица када је случајно гурнула муштерију)
Пардон. Извините, молим вас. (н. к.)
- (16) (при погрешном именовању на телевизији)
 Петар Михајловић, *ћаргон*, Михајло Петровић. (тв)

3.4. У улози интензификатора императивних форми извињења најчешће се налази 'окамењени перформатив' *молим* *ће/Вас*, који функционише као актуализатор учтивости.

3.5. Форма *извињавам се*, будући да је одлика писаног формалног стила, чешће се користи у ситуацијама које имплицирају већи степен формалне комуникације, обично када је извињење упућено већем броју саговорника, или када се жели скренути пажња на себе. То показују и следеће ситуације:

- (17) (директорка запосленима када јој је zazвонио телефон за време састанка)
Извињавам се. (н. к.)
- (18) (студенткиња професору и присутнима док улазећи прекида час)
 Добар дан. Да ли је [...] Аха. *Извињавам се*. (л. т.)

3.6. У говореном језику формалног стила ретко се јављају перифрастичне конструкције типа *дујујем извињење*, којима

се исказују врло учтива извињења. То су обично ситуације у којима адресату није очигледно да је оштећен, али, говорник, осећајући моралну обавезу према њему, указује му на то:

- (19) (старац непознатом младићу)
 Момче. *Ја ћи дујујем извињење*.
 Не, не... Код Џамбе то никада није само празна реч. Вечерас све што поједеш и попијеш иде на мој рачун. (н. к.)

3.7. Форма *жао ми је* користи се да би се изразило искреније извињење и да би се убедљивије, експресивније деловало на адресата:

- (20) (глумац гледаоцима у позоришту)
 На моју велику жалост, и жалост људи из наше куће, присуствовали сте догађајима за које више немамо никакво оправдање [...] Ето, шта да вам кажем... *Жао ми је*. (л. т.)

3.8. И у говореној комуникацији формалног стила највећи степен учтивости изражава се формом молбе, што имплицира адресата са вишим статусом:

- (21) (зет госпођи министарки)
Ја вас молим да ме извините што вас узнемиравам. (тв)

3.9. Иако се исказивањем извињења подразумева и говорниково прихватање одговорности, оно се у комуникацији може и вербализовати:

- (тужилац у судници)
 Б: Дакле, молим вас, извините. [...] *Признајем, одмах признајем, мало сам дужи био*. (с. з.)

3.10. Прагматички контекст извињења подразумева ситуацију која је већ настала, али говорник се може извинити и онда када није сигуран да је комуникативна ситуација нарушена и да је саговорник повређен. Тада се говорник извињава из предострожности. Садржај који се односи на ситуацију која подразумева извињење маркиран је везником *ако*:

- (22) (глумац гледаоцима у позоришту)

Шта све човек може у животу да доживи, то је чудо једно! Пишу писци књиге, пишу романе дебеле — извињавам се *ако међу вама има и неки ђисац* ... јер, пишу писци, измишљају свашта, довијају се и лупају главу да смисле нешто што већ није написано... (л. т.)

- (23) (водителјка)

Ако сам ђођрешила, немојте ми узети за зло. (тв)

3.11. Извињења се јављају и онда када говорник, по субјективној процени, сматра да ће се неки чин негативно одразити на комуникативну ситуацију. У таквим ситуацијама извињењем говорник предупређује нарушавање комуникативне равнотеже:

- (24) (кума куми)

А: Што га ниси водила код Драгановог брата Бојана. Бојан и моја сестра Бојана лече и алкохоличаре.

Б: Нисам знала, кумо. А, *извиниће*, како се то десило да се три брата близанца жене са три сестре близнакиње? Морате признати, мало је необично; не догађа се сваки дан. (л. т.)

- (25) (комуникација међу познаницима)

Човек треба озбиљно да гледа на живот, а лечити се у шездесетој години, жалити што се у младости мало уживало, то је, *ођросђиће ми*, лакомисленост. (г.)

- (26) (водителјка госту)

Извините, *морам да вас ђиђам* како успевате да се ето тако дуги низ година појављујете, да кажем, у све млађем и млађем издању. (тв)

Међутим, искази који почињу са (*али*) *морам* упућују и на то да се ситуација свесно нарушава.

3.12. У форме извињења, како смо истакли у уводном делу, убрајају се и форме којима се реформулише, објашњава ситуација која је индиректно утицала на стварање ситуације која изискује извињење. Њима говорник жели да се оправда, али и да прецизира своју намеру:

- (27) (професорка студенткињи на испиту)

Извините што Вас цедим. *Покушала сам, мислила сам да Ви мођете више, да Вам дам седам на ово...* Или нисте довољно радили или сте прескакали неке деонице. (н. к.)

- (28) (глумац гледаоцима у позоришту)

Извињавам се на дигресији... *Хђео сам да вам објасним зашђо су ђако ружна имена наших лейиђ ђођа, дрда, шума и ђођока*. (л. т.)

3.13. Формама *извињавам се*, *извини(ће)*, *ођросђи(ће)* у усменој комуника-

цији и једног и другог стила саговорник се може прекинути. Форма извињења тада функционише као актуализатор учтивости при преузимању речи:

- (29) (у ток-шоу емисији док се сви смеју и причају у глас)

А: *Ја се извињавам.*

Б: Сања има нешто да каже.

А: Господине Цветковић.

Б: Извол'те. (тв)

216

3.14. Да би се избегло неучтиво прекидање саговорника, оваква извињења често се допуњују исказима којима се најављује да ће прекид бити кратак:

- (30) (у политичкој ток-шоу емисији представници различитих странака)

А: Молим вас, ја нисам овде чуо никакве доказе о умешаности појединих политичара ...

Б: *Ја се извињавам, само једну реченицу* коју нисам завршио, само једну реченицу.

А: Да завршим ја, молим вас. (тв)

3.15. Извињењем се привлачи и пажња саговорника који не очекује обраћање, тако да извињење има и функцију дискурсног маркера за отварање конверзације:

- (31) (ситуација на улици)

Ја се извињавам, где се чекају аутобуси за Нови Београд? (н. к.)

- (32) (ситуација у кафићу)

Ја се извињавам, јесу ли слободне ове две столице? (н. к.)

3.16. Учтивим прекидањем саговорника уз извињење може се исказати и неслагање, опомињање, подсећање саго-

ворника на нешто што није тако пријатно за њега и др.:

- (33) (колеге на састанку)

А: Значи, факат је да у садашњим условима, бар што се тиче нашег Пројекта, нити се ради на Речнику нити се ради истраживачки рад.

Б: *Извини, молим те*, ја радим истраживачки рад.

А: У глобалу гледано. (н. к.)

- (34) (представници различитих политичких странака)

А: Знам да се ви не бисте сложили, али бројеви говоре.

Б: Чији бројеви?

А: Моји бројеви.

Б: А! Ваши!

А: *Ойростийије*, а реците ми ко је једини истраживао шта се догађало?! (тв)

- (35) (познаници)

А: ... Да сам нешто учинио што није требало, власт би ми затворила радњу, одмах после рата...

Б: *Извини те*, шта вам је брат био после рата?

А: Мој брат?

Б: Да, ваш брат, чувени Стеван Савски Кесер. (с. ц.)

4. *Писани језик неформалној стили.* У писаној комуникацији неформалног стила углавном се употребљавају форме оријентисане према адресату, и то, пре свега, форма *извини*:

- (36) (другарице у дописивању путем телефонских порука)

Нисам стигла раније да ти се јавим, *извини*. Нисам ти разумела

најбоље поруку. Шта си мислила под тим? (н. к.)

4.1. Илокутивно јачом формом, формом *ојросџи ми*, извињења упућена блиском саговорнику врло су блиска говорном чину *џиражења ојрошџаја*:

(37) Драга, *ојросџи ми*. Волим те и зато ме је толико разљутила и сама помисао на оног гнусног бедника. Норо, душо, скрушено те молим да ми опростиш. (љ. п.)

(38) Никада те нисам више волео и никада нисам више себе презирао. Авај! *Ојросџи ми*. Нисам знао шта радим. Упропастићу све што додирнем. *Ојросџи ми*. (љ. п.)

4.2. Уз таква извињења, како илуструју ситуације, јавља се и образложење настале ситуације, као и отворено признавање кривице, али и њено ублажавање и оспоравање. Пример (37) потврђује и употребу илокутивно најјаче форме извињења *скрушено џе молим да ми ојросџиши*, којом говорник не само да признаје своју кривицу него говорнику даје до знања и то да је свестан тежине своје кривице.

5. *Говорени језик неформалној сџила.* Према нашем истраживању, форме којима се исказује илокуција извињења углавном се на исти начин употребљавају и у говореном језику формалног и неформалног стила. Дакле, од илокутивних форми користе се императивне форме *извини, ојросџи, не замери, џардон*. Разлика се тиче једино експлицитно-перформативне форме *извињавам се*, која се у усменој комуникацији неформалног стила не јавља. Ако се и јави, она је стилски маркирана, јер се њоме не изражава

формално извињење, него извињење које има неку додатну значењску компоненту, која се распознаје у конкретној ситуацији или на основу говорникове интонације или на основу познавања ширег контекста, уп.:

(39) (девојка момку који ју је загрлио)
Срећко, *извињавам се*, али рука ти је мало тешка. (н. к.)

(40) (другарици се извињава јер мора да се јави момку на телефон)
Извињавам се, али дужност зове. (н. к.)

5.1. Следе извињења исказана формама оријентисаним према саговорнику (*извини, ојросџи, не замери, џардон*), која су, како смо истакли, честа у неформалној усменој комуникацији:

(41) (друг другарици)
Све смо игре одиграли. Измислили смо и неколико нових — и ништа. Досадно је. Били смо заљубљени у Сању, па и то је досадило. *Извини*, Сања. (с. з.)

(42) (син и мајка)
Ништаријо! Не плачи. Немој плакати... Немој... Драго моје дете, *ојросџи ми... Ојросџи својој џрешној мајци. Ојросџи мени несрећној*. (г.)

(43) (зет тасту)
Не замери. (р. т.)

(44) (разговор пријатеља)
А: Осамнаесторо нас је било. И шта мислиш колико смо платили? [...]
Б: Молим? Шта милион?

А: Не *йардон*, тридесет хиљада драхми. (Н. С.)

- (45) (телефонски разговор са пријатељем)
Иване, *сйварно* ми је жао, али не могу ни сутра [...] Још једном извини. (Н. К.)

218

5.2. И у комуникацији неформалног стила говорник се извињава када није сигуран да је комуникативна ситуација нарушена и да је саговорник повређен. Како је речено, пропозицијски садржај извињења тада је назначен везником *ако*:

- (46) (зет тасту)
А: Остадосмо сами Станиславе. Опрости, *ако сам тйи нешйто у жи-вошју* [...] Немој замерити.
Б: Немам времена да ти опростим [...] Много си ти мени зла нанео. (Р. Т.)

5.3. Извињења се такође јављају и када говорник, по субјективној процени, сматра да ће се нарушити комуникативна равнотежа. Тада се, како смо рекли, извињењем жели предупредити, спречити нарушавање комуникативне равнотеже:

- (47) (жена мужу)
А: Па, јел' се ти, *извини*, дрогираш?
Б: Ма, ајде бре! (тв)

Иако се овим извињењима жели спречити нарушавање комуникативне равнотеже, конструкције типа (*али*) *морам* указују на то да се неким од тих извињења свесно нарушава комуникативна равнотежа:

- (48) (у комуникацији међу друговима)

Извини, *али морам да се насмејем*. (Н. К.)

- (49) (у комуникацији међу другарицама)
А: Извини, *али морам да тйи кажем нешйто*. Уопште вам не завидим. Ја сам много срећна што сам се вратила кући. (Н. К.)

5.4. Субјективно процењивање комуникативног понашања као ризичног по комуникативну равнотежу занимљиво је посматрати и са културолошке стране, јер неке реалије у свести говорника једне језичке заједнице или једне друштвене групе могу се перципирати као увредљиве. Језички маркери културолошки условљеног извињења у српском разговорном језику јесу форме типа *да извинеш*, *с ойрошйењем*, *да йросйиши*, карактеристичне за разговорни језик:

- (50) (пријатељици)
А: Јуче сретнемо нашег кума. Оно пола пет је било. То цакле му се очи ... Он је генерални директор једног предузећа. Кажемо: „Боже, ви, боже ви ... Дан жена“. „Дан жена, па наравно“ каже, „шта друго него Дан жена“, „ми од ујутро“, ... Иди, бре!
Б: Добростојеће предузеће!
А: Треба потражити разлог у суштини. „Дан жена“ је у суштини једно... *с ойрошйењем*...
Б: Ма ајде, бре!
Ц: То је потпуно без везе... У данашње време то нема сврхе. (Н. С.)

- (51) (у комуникацији са комшијама)
Ма море, носи се у вражју матер, *с ойрошйењем*, и завитлам

кристалну пепељару на њега, ал не мош ти духа погодити, већ разбијем двокрилна стаклена врата. (с. ц.)

- (52) (врачара жени посетиоцу)
А имам ја ћерку..., а она, ја сам била, *да ме извинише*, на њу бре-мена три месеца. (м. и.)

5.5. И у комуникацији неформалног стила, уз извињења се јављају објашњења ситуација, које су допринеле нарушавању комуникације:

- (53) (другарици се извињава за кашњење)
Извини. *Ова шеснаестница стварно добро иде, ал' сад, ја не знам, мислим да сам је чекала дваес минути*. (н. к.)

- (54) (девојка момку)
А: Остала је у другом стању, претпостављам?
Б: Хоћеш да кажеш — завршио сам као отрцани — клише?
А: Извини, *немам йрава*.
Б: Кад сам ја у питању, имаш сва права. Једино ти. (с. с. д.)

- (55) (девојка момку)
А: Очи почињу да ме пецкају. Мора да је од дима, мислим...
Б: Вероватно... Не, сигурно бих... Извини...
А: Не, ти извини. *Свесна сам да немам на то никаквој йрава, али обузме ме неки йнев*. (с. с. д.)

- (56) (комшијама при обарању платне-ног завежљаја)

Нисам 'йео... извините, молим вас. (с. ц.)

Можемо приметити да се овим објашњењима пружа не само информација о ситуацији која је индиректно допринела нарушавању комуникације него и о говорниковом прихватању или неприхватању одговорности за настану ситуацију. Блум-Кулка је, како смо и истакли у уводном делу, (не)прихватање одговорности издвојила као посебну групу форми извињења. Иначе, како наш корпус показује, говорниково прихватање, односно неприхватање одговорности карактеристично је само за неформалну усмену комуникацију.

Када се илокуција извињења препознаје из контекста, могуће је да као извињења функционишу само поменута објашњења. Таква индиректна извињења јављају се углавном у комуникацији неформалног стила. На пример, исказ *Јао, йужва је у саобраћају, једва се довукох у одређеним ситуацијама* може да се про-тумачи као извињење због кашњења и сл. Индиректно извињење, без експлицирања илокуције, јавља се и у следећем примеру:

- (57) (муж жени)
А. Ма, шта ти је требало да ми тако кажеш пред њим?! Ајд, сад, кажи ми!
Б: *У йраву си. Није йредало*. (н. к.)

5.6. Говорникова одговорност за нарушавање ситуације валоризује се и од стране саговорника, као потврђивање или као одрицање одговорности. Потврђивања и одрицања одговорности говорнику ситуационо су условљена и нису језички конвенционализована. Илустроваћемо нека од њих:

- (58) (девојка момку)
 А: Марина, немој ... Нисам хтео да те повредим.
 Б: *Ниси хџео?! Ниси хџео?!* (с. с. д.)
- (59) А: Извини.
 Б: *Не, џи извини.* Није требало да тако одреагујем. (с. с. д.)

220

Међутим, нека одрицања одговорности представљају конвенционалне форме којима и адресат доприноси успостављању нарушене комуникативне равнотеже и сарадничког односа. То су следеће форме: *нишџа, у реду је, није важно, нема проблема.*

Употребом ових форми адресат неутрализује нарушену комуникативну ситуацију на два начина: (а) тако што може сматрати да ситуација није нарушена и да је самим тим даљи ток интеракције могућ (пр. 1), или (б) може сматрати да је комуникативна ситуација нарушена, али да је, и упркос томе, могућа даља комуникација (пр. 2), уп.:

- (60) (кума куми у телефонском разговору)
 А: Извини, знам да је касно...
 Б: *Ма какви касно!*
 А: ...али морала сам нешто да те питам. (н. к.)
- (61) (другарица другарици)
 А: Извини, није требало да му кажем. Извини, молим те...
 Б: *Али следећи џуџ кад џи кажем 'не', џо значи 'не'.* (н. к.)

5.7. Извињење, поред своје примарне комуникативне функције, може имати и

функцију дискурсног маркера. Следећа говорна ситуација илуструје извињење којим се саговорник прекида како би се преузела реч:

- (62) (цимерке)
Извини шџо џе џрекидам. Да не заборавим, звао те онај твој мајстор, рек'о да му се јавиш. (н. к.)

5.8. Преузимање речи саговорнику са извињењем може да значи и непризнавање одговорности у ситуацији упозорења на нарушену комуникацију. За ту сврху говорени језик неформалног стила располаже следећим формама: *џо ћеш (џи) да извинеш, џо ћеш (џи) да џардонираш*, којима се говор и стилски маркира:

- (63) (пријатељу при порицању да хрче)
То ћеш џи да џардонираш. (тв)

6. На основу анализираног корпуса можемо приметити да се за изражавање извињења најчешће користе форме оријентисане према саговорнику, и то форма *извини(џе)*. Затим, извињење као говорни чин има широку употребу у комуникацији, тако да поред своје примарне комуникативне функције има и секундарну, фатичку функцију. Наиме, извињења функционишу и као актуелизатори учтивости при отварању комуникације и привлачењу пажње саговорника на себе, затим при прекидању саговорника ради преузимања речи, али и при исказивању неслагања са саговорником, подсећања саговорника на нешто што није пријатно за њега и сл.

summary

Forms of excuses in formal and informal communication

This paper deals with identification and description of various forms of *excuses* in formal and informal communication. This speech act is first defined on the semantic-pragmatic level following Searle's constitutive rules, and then forms of *excuses* are described on the lexical-syntactic level. It has been established by analysis that the most frequent form of *excuses* in Serbian language is imperative form *izvini(te)* and also it has been established that the speech act of *excuses* has and phatic communicative function.

221

Скраћенице и извори

- А. П. – Поповић Р., 1992, *Андрићева тријателства*, Београд.
 Г. – Чехов А. П., 1975, *Галед. Три сестре*, Београд.
 И – Интернет
 Л. Т. – Ковачевић Д., 1998, „Лари Томпсон, трагедија једне младости“, *Одабране драме 111*, Београд, 159–230.
 Љ. П. – Бојић Н., 1990, *Љубавна прејиска великана*, Београд.
 М. И. – Илић М., „Тајно знање: Бој ми што дароваја“, *Живот у енклави*, Лицеум 9, Крагујевац, 221–242.
 Н. К. – Необјављени корпус Бојане Милосављевић, прикупљен током 2004. и 2005. године
 Н. С. – Новосадски корпус разговорног српског језика: *Свакодневни разговори одраслих*, прикупљен у оквиру пројекта „Психолингвистичка истраживања“ (од 1981. до 1994), руководилац С. Савић, Филозофски факултет, Нови Сад.
 Пол. – Политика, дневни лист (8. 07. 2005)
 Р. Т. – Ковачевић Д., 1985, „Радован Трећи“, *Балкански шиијун и друге драме*, Београд, стр. 77–137.
 С. З. – Ковачевић, Д., 1998, „Свемирски змај“, *Одабране драме 111*, Београд, 5–37.
 С. Ц. – Ковачевић, Д., 1985, „Сабирни центар“, *Балкански шиијун и друге драме*, Београд, стр. 139–217.
 ТВ – Телевизијске серије, филмови, драме, емисије: *Бољи живот*, *Госпођа министарка*, *Јелена*, *Камионџије*, *Породично блато*, *Свијету долари*.
 С. С. Д. – Јовановић М., 2003, *Силејкарење са сопственом душом*, Београд.

Цитирана литература:

- Кустова и Падучева: **Кустова, Г. И. и Е. В. Падучева.** Перформативные глаголы в неперформативных употреблениях. – In: <http://auditorium.ru/books/2051/ch1.pdf>
 Половина 1993: **Половина, Весна.** Реформулација смисла у дискурсу и језички нивои. – In: Научни састанак слависта у Вукове дане. – Београд. – Књ. 21/2. – С. 110–117.

Скида 2007

БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ

Поповић 2000: **Поповић, Људмила**. Епистоларни дискурс украјинског и српског језика.

– Београд: Филолошки факултет. – 304 с.

Савић 1993: **Savić, Svenka**. Diskurs analiza. – Novi Sad: Filozofski fakultet. – 187 с.

Серл 1991: **Serl, Džon**. Govorni činovi. – Beograd: Nolit. – 294 s.

Сушчињска 1999: **Suszczyńska, Małgorzata**. Apologizing in English, Polish and Hungarian:

Different languages, different strategies. – In: Journal of Pragmatics. – Amsterdam. – 31.

– P. 1053–1065.

Формановска 1987: **Формановская, Н. И.** Русский речевой этикет: лингвистический и

методический аспекты. – Москва: Русский язык. – 158 с..